

Στίχος 43. Ἦδη τὸ 1675, ἕξ ἔτη μετὰ τὴν λήξιν τοῦ πολέμου, ἡ Ἱ. Μ. τῆς Ἁγίας Τριάδος ἦτο τόσον ἰσχυρά, ὥστε νὰ στέλλῃ ἀντιπροσώπους τῆς εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Κων/λεως καὶ νὰ ἐπιτυχάνῃ τὰ ζητήματά τῆς.

Στίχος 51. «Πρὸς τὰ ἔξω σκορπισθέντων», δηλονότι πρὸς τοὺς ἀρμοδίους (πατριαρχικούς;) καὶ δὴ Τούρκους!

Αὐτόθι. τεφτερίου. Τὸ Πατριαρχεῖον ἐκράτει βεβαίως βιβλίον ὅπου ἀνεγράφε τὴν κατάστασιν τῶν μονῶν καὶ ποῦ ὑπήγοντο αὗται.

Στίχος 54. Μουρτάρου εἶναι οἱ ἄρχοντες οἱ παραχωρήσαντες τὸν χῶρον ἐφ' οὗ ἔκτισαν οἱ Τζανκαρόλοι. Ὡς ἐκ τούτου εἰς παλαιὰ ἔγγραφα (καὶ σφραγίδας) ἡ Μονὴ Ἁγίας Τριάδος λέγεται καὶ «τῶν Μουρτάρων». Περὶ τῶν Μουρτάρων τὸ χρονικὸν τῆς Μονῆς (ΕΕΒΣ Θ', 1932, σ. 333.)

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ ΠΕΡΙ ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΠΗΓΑ

Εἰς ὅσα γράφων ἐν Χανίοις τὸν παρελθόντα Ἰούλιον, μακρὰν βιβλιοθηκῶν, ἐθησαύρισα περὶ τῶν δημοσιευθέντων περὶ Μελετίου Πηγᾶ καὶ τῶν περὶ τοῦ κλεινοῦ πατριάρχου γραφέντων καὶ τῆς Ἱ. Μονῆς Γδερνέττου («Κρητικὰ Χρονικὰ» Ε', 1951, σσ. 263 - 74) προσθετέα σήμερον καὶ τὰ κάτωθι:

1) Βιβλιογραφία τις περὶ τοῦ πατριάρχου συνεκεντρώθη ὑπὸ τοῦ Μητροπ. Σάρδεων καὶ Πισιδίας Γερμανοῦ, Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικούς καταλόγους Κων/λεως ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ ἐξῆς, Μέρος Πρῶτον (1454 - 1701), ἐν Κων/λει 1935, γράφοντος ἐν σσ. 79 - 84 περὶ τοῦ Μελετίου Πηγᾶ, ἐν ὑποσημειώσει τῆς σ. 84.

2) Ὁ Charles Astruc, Théophile d' Alexandrie et les manuscrits de la correspondance de Mélétius Pigas «Scriptorium» I, 1946-1947, σσ. 162-4 (Bruxelles), ἐλέγχει παρανόησιν τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀλεξάνδρεια 1935, σσ. 796-802, ἐν σ. 802 περὶ τοῦ Θεοφίλου ὅτι «φιλόμουσος δ' ὢν ἠσχολεῖτο περὶ τὰς ἀντιγραφὰς χειρογράφων ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Πάτμου. Πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀντέγραψε (δῆθεν) συλλογὴν ἐπιστολῶν Μελετίου Πηγᾶ, πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, διασώσας αὐτάς». Ἀποδεικνύει δ' ὅτι ὁ Paris. Suppl. Graec. 1040 δὲν εἶναι ἀντιγεγραμμένος διὰ χειρὸς τοῦ Λιβύης (καὶ εἶτα Ἀλεξανδρείας) Θεοφίλου τῷ 1801, ὡς εἶχεν ὑποθέσει ὁ Omont, καταγράψας τὸ ἐπιστολάριον τοῦτο τοῦ Μ. Πηγᾶ.

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὑπενθυμίζομεν ὅτι ὁ Ἰωάννης Σακελίων, Πατριαρχικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθήνησιν 1890, σ. 178, καταγράφων τὸν κώδικα 396 ἐξ οὗ καὶ ἡμεῖς ἐξεδώσαμεν τὰς ἐπιστολάς πρὸς

τὴν Ἰ. Μ. Γδερνέττου, λέγει ὅτι τὸ χειρόγραφον τοῦτο εἶχε φέρει μεθ' ἑαυτοῦ ὁ πατριάρχης Θεόφιλος ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Πάτμον. «Μετὰ δὲ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ τὴν συμβᾶσαν αὐτόθι τῇ 24 Ἰανουαρίου 1833 ἔτους, τὸ μὲν τεῦχος τοῦτο ἐν τῇ τῆς μονῆς ἀπεθησαυρίσθη βιβλιοθήκη, σπουδῇ δὲ καὶ ἐπιμελείᾳ τοῦ ἀειμνήστου καθηγουμένου αὐτῆς Βενιαμὶν Γριμάνου, ἀντίγραφον αὐτοῦ χειρὶ τοῦ Μιχαὴλ Φαρμακάκη ἐκπονηθὲν, ἀπεστάλη τῷ διαδεξαμένῳ τὸν Θεόφιλον πατριάρχῃ Ἱεροθέῳ». Σημειωτέον ὅτι τὸ ἀντίγραφον τοῦ Φαρμακάκη, κατετέθη εἰς τὴν καϊρινὴν βιβλιοθήκην, ὅθεν σήμερον εὐρίσκεται εἰς τὴν Πατριαρχικὴν Ἀλεξανδρείας ὑπ' αὔξοντ' ἀριθ. 296 (Κατάλογος τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης τόμος Α', Ἀλεξάνδρεια 1935, σ. 265-68, ὅπου καὶ ἀναδημοσιεύεται τὸ σημείωμα τοῦ Σακκελίωνος, ἀλλ' ὁ Φαρμακάκης εἰς τὸν ἑλλεινὸν αὐτὸν κατάλογον ἔγινε Φαρμάκης!!). Πλανᾶται ἐπομένως ὁ Ἀ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, IB E', 1915, σσ. 500-3 βεβαιῶν ὅτι δῆθεν ὁ κῶδιξ οὗτος «μεθύστερον μετηνέχθη εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ ἐν Ἀθήναις μακαρίτου Σοφοκλέους Κ. Οἰκονόμου· ἀπὸ δὲ τοῦ θανάτου τούτου οὐδεὶς γινώσκει τι περὶ τῆς τύχης τοῦ ἀλεξανδρινοῦ κώδικος». Γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ Σ. Κ. Οἰκονόμος κατεῖχεν ἕτερον κώδικα (ἀντίγραφον ἢ ἐκλογὴν ἀπὸ τοῦ πατμιακοῦ 396 καὶ ἐμμέσως τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ 255) τοῦ ὁποῖου μνημονεύει ὁ Κωνσταντῖνος Ν. Σάθας ΝΦ. ἐν Ἀθήναις 1868, σ. 217, καταγράφων καὶ τοὺς ἀποδέκτας τῶν ἐπιστολῶν. Ἴσως εἶναι δὲ τὸ χαρακτηριζόμενον «Μελετίου Πηγᾶ ἐπιστολαὶ καὶ ὁμιλίαι» εὐρισκόμενον σήμερον εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν μὲ τὰ κατάλοιπα τῶν Κωνστ. καὶ Σοφοκλέους Οἰκονόμου, δωρηθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Πάλη (περὶ ὧν ὁ Δημ. Σ. Μπαλᾶνος, ΠΑΑ 23, 1948, σ. 405-417, ἐν σ. 415). Ὅπως δὲ ποτε ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος δὲν ἐννοεῖ τὸν καϊρινὸν κώδικα ὡς γραφέντα ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου. Ἀσφαλῶς οὗτος ἐγνώριζε τὰ περὶ χειρογράφου Paris. Graec. 1040 οὐχὶ ἐξ αὐτοψίας, ἀλλ' ἀντιλῶν ἀπὸ τὸν Νικόλαον Κατραμῆν, Ἀνάλεκτα Ζακύνθου Φιλολογικά, ἐν Ζακύνθῳ 1880, σσ. 112-15, ὁ ὁποῖος πρῶτος μαρτυρεῖ ὅτι «ὁ εὐπαίδευτος μεσαιωνοδίφης κ. Μανουὴλ Γεδεὼν ἐνεχειρίσατό μοι κώδικα ἀντιγραφέντα ἐν Αἰγύπτῳ τῷ ,αα' (1801) ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου ἐπισκόπου Λιβύης. Μετὰ τὸν Κατραμῆν ὁ Oumont, Inventaire Sommaire III, 1888, σ. 333, περιγράφων τὸ χειρόγραφον 1040, ἐπάγεται «copié en 1801 par Théophile de Lybie». Εἶτα καὶ ὁ Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος Κεραμεύς, IB E', 1915, σσ. 500-3, ἐπαγόμενος προσθήκας εἰς IB A', 1891, σσ. 466-8, περὶ τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ κώδικος 524 διὰ χειρὸς τοῦ ἀρχιδιακόνου τοῦ Πηγᾶ Μαξίμου γραφέντος καὶ περιέχοντος 351 ἐπιστολὰς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1600 καὶ

1601 γραφείσας, ἀναγράφει τὰ χειρόγραφα τὰ ἀπορρέοντα ἐκ τοῦ κώδικος τούτου 524. Ὁμιλῶν δὲ περὶ τοῦ Paris. (Suppl. Graec.) 1040, περιέχοντος 211 ἐπιστολάς, ἐπάγεται τὰ ἐξῆς πικροχολώτατα: «γραφεῖς ὑπὸ Θεοφίλου μητροπολίτου Λιβύης, τοῦ ὕστερον πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, ἔτει 1801 Οὗτος ὁ κῶδιξ ἐκλάπη ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ πωλητοῦ χειρογράφων Μανουὴλ τοῦ Γεδεόνος (sic), ὃς ἀπεμπόλησεν αὐτὸν ἐν ἔτει 1888 τῇ Bibliothèque Nationale à Paris . . .», ἀλλ' οὐδ' ὁ Κεραμεὺς εἶχεν ἴδει ὁ ἴδιος τὸ παρισινὸν χειρόγραφον. Τὴν εἴδησιν ὅτι ὁ 1040 ἐγράφη ὑπὸ Θεοφίλου καὶ ἐπωλήθη ὑπὸ Γεδεῶν ἐπανέλαβον καὶ ἄλλοι, αὐτὰ δὲ γνωρίζει ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος. Ἐν τοσοῦτῳ ἂν ὄντως ἐγράφη ὁ 1040 ἢ οὐ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Θεοφίλου διατελοῦντος Λιβύης θὰ ἐξακριβωθῆ προσεχῶς μόνον ἐκ συγκρίσεως φωτογραφιῶν τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Πάτμῳ κωδίκων τῶν ὑπ' αὐτοῦ γραφέντων πρὸς τὸν παρισινὸν 1040, πράγμα σήμερον δυνατόν. Ὅτι δὲ ὁ Γεδεὼν ἐπώλησε τὸ χειρόγραφον, οὐδεὶς φθόνος. Διότι τοῦτο δὲν εἶναι οὔτε τὸ ἱεροσολυμιτικόν, οὔτε τὸ πατμιακόν, οὔτε τὰ ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου ἀπορρέοντα χειρόγραφα Χάλκης (διὰ χειρὸς Φλωρίδου, πρβλ. Σακκελίωνα ΔΙΕΕ 1, 1883 σ. 31), Καίρου (νῦν Ἀλεξ. 296, περὶ οὗ ἀνωτέρω) ἢ Σοφ. Οἰκονόμου. Πρόκειται περὶ κοινοῦ ἀντιγράφου εἰς τὸ ὁποῖον μάλιστα ἀντεγράφησαν κατ' ἐκλογὴν ἐπιστολαὶ τοῦ Πηγᾶ.

Ταῦτα πάντα σήμερον εἶναι χρήσιμα διὰ τυχόν ἐπιχειρηθησομένην ἔκδοσιν. Σημειωτέον δ' ὅτι περὶ τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ κώδικος 255 ὠμίλησε τὸ πρῶτον ἐκ πληροφοριῶν ὁ αἰὶμν. Ἰω. Σακκελίων ΔΙΕΕ 1, 1883, σ. 32. Πάντοτε δὲ ἀπομένει ὡς βασικὴ προεργασία τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἐπιστολαρίου τοῦ Πηγᾶ ἡ σύγκρισις τῶν χειρογράφων 255 ἱεροσολυμιτικοῦ καὶ 396 πατμιακοῦ, βασικῶν διὰ τὴν μέλλουσαν ἔκδοσιν, καὶ ὁ ἀκριβὴς καθορισμὸς τῆς σχέσεως αὐτῶν. Διότι κατὰ μὲν τὸν Κεραμέα τὸ πατμιακόν (ἐξ οὗ ἀπορρέουν τὰ ἄλλα) ἀντεγράφη ἀπὸ τὸν ἱεροσολυμιτικὸν κώδικα, κατὰ δὲ τὸν Σακκελίωνα ὁ πατριαρχικὸς ὑπογραφεὺς (ἀπευθείας) κατέστρωσε τὰς ἐπιστολάς τοῦ Πηγᾶ εἰς τὸν πατμιακὸν κώδικα.

Ἐννοεῖται ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην ἀπομένει ἡ συγκέντρωσις τῶν ἐπιστολῶν τοῦ πατριάρχου τῶν μὴ περιεχομένων εἰς τὰ δύο ταῦτα χειρόγραφα (ἱεροσολ. καὶ πατμ.) αἱ ὁποῖαι νομίζω ὅτι εἶναι ἱκαναί.

3) Εἰς ὅσα ἐσημείωσα ἐν σ. 265 σημ. 4 καὶ 5 περὶ τοῦ Ναθαναὴλ Χύχα ὡς συγγραφέως ἔργου ἀποδοθέντος εἰς τὸν Μελέτιον Πηγᾶν, πρόσθετες ὅτι περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης δημοσιεύει ὁσονοῦπω εἰδικὴν μελέτην ὁ Μ. Ι. Μανούσας, ὁ ὁποῖος πρὸ ἱκανῶν ἐτῶν εἶχεν

ἤδη παρατηρήσει τὸ πρᾶγμα καὶ ἀνακοινώσει καὶ εἰς ἄλλους καὶ ἐμέ.

4) Σελ. 267 σημ. 18. Εἰς ὅσα περὶ τοῦ τύπου Τζανκαρόλος λέγονται πρόσθετες καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ 1682 ἐν Ζακύνθῳ Costanza Zancarelorula τὴν προσαχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κ. Μέρτζιου, «Κρ. Χρον.» Ε', 1951, σ. 23. Παραλλήλως αὐτόθι σ. 28 καταγράφεται Marietta Zancaropula (Πέτρος Τζανκαρόπουλος πρωτοπαπᾶς Ρεθύμνης μὴ ἄρεστός εἰς τοὺς Ἑνετοὺς 1461, ἀναφέρεται εἰς ἔγγραφον δημοσιευθὲν ὑπὸ Lamansky, Secrets d' État de Venise, σ. 045).

5) Τέλος ὁ μελετητὴς τοῦ Πηγᾶ ἄς ἀναζητήσῃ τὰ ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Βιβλιοθήκῃ Ἀλεξανδρείας ἔργα του καὶ σημειώματα ἢ μονοκονδυλίας ὑπ' ἀριθ. κωδίκων 3, 14, 21, 128, 173, 190, 196, 226, 254, 366 τοῦ Καταλόγου τοῦ ὁποίου ἐμνήσθημεν ἀνωτέρω¹.

Μεσοῦντος Ὀκτωβρίου 1951 ἐν Ἀθήναις

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

¹) Ὀλίγας τινὰς βιβλιογραφικὰς προσθήκας καὶ εὐδιακρίτων τυπογραφικῶν σφαλμάτων ἐπανορθώσεις ἀναβάλλω εἰς ἄλλοτε.